פניה שלום: אני כתבתי, הוא חתם

שמונה שנים אחרי מותו פניה שלום עדיין לא משלימה. הם חזרו מברלין לחופשת מולדת קצרה. שלום התאונן על כאבים ולאחר כמה שבועות מת פתאום מסרטן, בחורף 1982. שמונה שנים מאז היא אשה שבורה, רתוקה לדירתם המשותפת ברחוב אברבנאל, חיה עם הצל שלו, מדברת איתו, כועסת עליו, שהסתלק כך והשאיר אותה לבדה. לרוב היא לבדה, קוראת משהו (עכשיו סיימה את הביוגראפיה של משה מנדלסון), רואה הרבה טלוויזיה, כולל תוכניות ילדים. ילדים לא היו להם, ואין מי שיבקר אותה בקביעות. ידידים שעלו לשלום לרגל הפסיקו לבוא. אחרים נפטרו או הזדקנו. הקירות, שהיו מרוצפי מדפים עומדים, חשופים. את רוב הספרים, הז 25,000, העבירו לבקשת שלום לספריה על־שמו בספריה הלאומית. פרופ' מלאכי בית־אריה, מנהל הספריה ומי שהיה ידיד אישי של הזוג שלום, ביצע את ההעברה במשך כמה שנים. יום אחרי שסיים, קיבלה פניה שלום שטף דם במוח, ומאז לא חזרה לגמרי לאיתנה. גם את "מלאך חדש", ציור של פאול קליי, שוולטר בנימין הוריש לשלום, העבירה למוזיאון ישראל, מחשש גניבה. לפני שנה התנפל עליה מישהו סמוך לביתה, הפיל אותה ושדד את תיקה.

פניה שלום עלתה לארץ לבדה ב־1931. היא נולדה בגליציה, ומאז שעמדה על דעתה נמשכה למיסטיקה יהודית. "כאשר למדנו את ספר 'יחזקאל' אמר המורה, שיש סביב זה תורה מיסטית שלמה. רציתי ללמוד את התורה השלמה, וכך הגעתי לירושלים לשולם. ציפיתי לאדם זקן עם זקן ארוך ומצאתי צעיר בן 34. אני הייתי בת עשרים". העלייה לארץ גרמה משבר עם האב. "אבא היה ציוני כזה, ששילם לציוני שני, כדי שישלח ציוני שלישי לארץ־ישראל. שלנו בגליציה שלטה הסבתא, אמו של אבי. שלטון מוחלט. היא נתנה או לא נתנה אישור לקשרי הנישואים במשפחה. היא צעקה על אבי, שהתיר לי להתחתן עם ארץ־ישראלי אלמוני, שהוא כנראה בור גמור. היא שלחה מרגל לברלין, כדי שיעמוד על טיבה של משפחת שולם. המרגל חזר מזועזע. הוא סיפר לה, שמשפחת שולם היא משפחה מתבוללת, שאין בה אף מלומד אחד לכפרה. אבי, שהיה מנהל בית־הספר, ביקש מאחד המורים, שהיו לו קשרים בארץ, להביא אינפורמאציה. המורה שלח מכתב לרב סרן, וסרן השיב, ששולם הוא מלומד למופת וחתן משובח. סבתי נרגעה, ואבי הלך כל ימיו עם המכתב הזה בכיס מעילו.

"עם הזמן אהבתי אותו, הערצתי אותו. בהדרגה ויתרתי על עניינים שהיו לי והתמסרתי לעבודתו שלו. חשבתי, שהוא חשוב יותר ממני. אני לא מצטערת על כך. היו לנו הרבה שיחות אישיות, אך לא תמיד הוא שם לב אלי. אני לא התרעמתי על כך. בנסיעות הוא אמר: 'עכשיו נדבר על מה שאנחנו לא מספיקים לדבר בבית'. כי בבית הוא היה עבד לעבודתו, אני שיתפתי איתו פעולה. עשיתי את העבודה השחורה. חיפוש במקורות וכדומה. לפעמים ביקשו ממנו ביקורת על ספר מסוים, והוא ביקש ממני שאכתוב אותה. כתבתי והוא חתם. לעתים עזרתי לו כשאלות מנחות לפתח רעיון כלשהו. קראתי את כל ספריו לפני שיצאו לדפוס. לא תמיד הבנתי הכל, אך לרוב היו לי הערות.

"הוא קם בשמונה וחצי בבוקר, התרחץ, התגלח, קרא עיתון, אכל ארוחת בוקר ועבד קצת על מילון, שהתקין לספר 'הזוהר'. רק באחת אחר־הצהריים הוא התחיל לעבוד ברצינות ועבד כך עד אחת בלילה.

קול, אבל בת קול הוא שמע'.

"למרות כל הביקורים שלום היה איש בודד. חבריו הטובים, בעיקר וולטר בנימין, נשארו באירופה. את בנימין לא פגשתי אף פעם, אך הרגשתי שהוא איש לא ישר. שולם הקדיש עשר שנים מחייו, כדי לערוך ולפרסם את כתביו. הוא אמר לי: 'עשיתי את בנימין מפורסם בעולם יותר ממני, וכך צריך להיות'. לי היתה הרגשה, שבנימין לא היה נותן ציפורן בשביל שולם. שולם חשב, שאני מסיתה נגדו. אם מישהו אמר לו מלה רעה על בנימין, הוא מיד שאל: 'אתה כבר דיברת עם אשתי?'. שולם פירסם את בנימין בעולם, אך גם לו לא חסרו מוניטין. בארה"ב, בגרמניה ומקומות אחרים הוא מוכר וידוע. בשנות השבעים ביקר ראש הממשלה רבין את הקאנצלר שמידט בגרמניה. שמידט רצה לעשות עליו רושם של איש תרבות, פרס כמה ספרים של שולם על השולחן והתחיל לדבר עליהם. רבין לא הבין על מה הוא מדבר. אני חושבת, שבארץ שולם אינו מוכר מספיק.

"הוא אהב מאוד לבוא לחוג אראנוס באסקונה שבשווייץ. במשך שלושים שנה רצופות, משנת 1946, נסענו לשם בכל שנה. גברת פרגה, תיאוסופית לשעבר, הוציאה את כל הונה, כדי לקיים את המפגשים האלה בבית העתיק, הגדול והיפה שלה. היא קראה לחוג אראנוס, פיקניק ביוונית. כלומר, כל אדם מגיע עם מה שיש לו ומתחלק עם האחרים. הגיעו לשם אנשי שם מכל העולם, כדי לתת הרצאות. לאולם קטן מרכזי נכנס קהל של 250 איש. כל אדם בקהל עבר בחינה מדוקדקת, לפני שהתקבל לאקדמיה האפלטונית הסגורה הזאת. ק.ג. יונג היה מקורב לגברת פרגה והציע לה להזמין את שולם. שולם לא אהב את יונג, בגלל האנטישמיות שלו,

פניה שלום (מימין) על גרשם שלום (משמאל): אהבתי אותו. הערצתי אותו והתמסרתי לעבודתו. חשבתי שהוא חשוב יותר ממני

כאשר אני החלטתי לעלות לארץ, הוא כעס נורא. אבל אני החלטתי לנסוע. הגעתי לירושלים ומצאתי חדר ברחוב החבשים. התקיימתי מהוראת עברית, שפה שלמדתי בבית, ומעבודות מזדמנות. בסתיו 1932 נרשמתי לאוניברסיטה ללימודי תנ"ך, לשון עברית וקבלה. בשני המקצועות הראשונים היו המורים משעממים, ונשארתי רק באחרון. ההרצאות של שולם היו מרתקות, אך אני מוצאת, שהוא היה מורה גרוע. לא היתה לו נפש של מחנך.

"שולם נהג לעשות מבחני כניסה לסטודנטים שלו. הוא הזמין אותם לביתו ובחן אותם. כאשר באתי לביתו גיליתי, שאני גרה בשכנות קרובה אליו, שתי דלתות ממנו. כשבאתי הוא דיבר עם תלמיד אחר והניח לי לעמוד, עד שברכי התפוקקו. לבסוף הוא פנה אלי. כאשר הצגתי את עצמי בשמי, פניה פרויד, הוא נדהם. הוא קרא לאשתו, ושניהם הסתכלו עלי במשך שעה ארוכה כמו על אחד מפלאי עולם. הוא זיהה מיד, שאני ממשפחתו של זיגמונד פרויד. הוא הכיר את בת־אחיו של פרויד בברלין ועמד על תווי הפנים הדומים שלנו. את הפסיכואנליזה, אגב, הוא דחה. אולי בגללי, מי יודע? הוא קרא את כתבי פרויד, אך מצא שהם בלתי מועילים.

"אחר־כך הוא בחן אותי. הוא שאל אותי מה זה 'השתכח', ואני השבתי, שזה דבר שנשכח. אך זאת מלה בארמית, שיש לה מובן אחר. כך נכשלתי בכל התשובות שנתתי. גם על שאלות, שידעתי בלבי את התשובה עליהן, עניתי לא נכון. בכל זאת הוא הרשה לי להצטרף לתרגיל שלו, ומאז בא לבקר אותי כמעט בכל יום. אני לא זוכרת, שהיה רגע שבו התאהבתי. הכל היה מעשה ידיו. אינני יודעת איך זה קרה, אך לאחר זמן מה נישאתי לו. אשתו הראשונה, אשה טובה וחכמה, נישאה באותה השנה לידידו הוגו ברגמן.

"הנישואים גרמו משבר נוסף עם אבי. במשפחה,

כשהוא לא עבד הוא נכנס לדיכאון. היו תקופות שבהן הוא לא יכול היה לכתוב. לא הלך לו. אז הוא היה קשה, ושום דבר לא היה טוב בעיניו. כשהוא עבד, הוא היה בשמים. הוא לא חס יותר מדי על זמנו. הבית היה פתוח, והרבה באו לבקר. אני חסתי על זמנו, ולעיתים קרובות קידמתי את האורח בפתח הבית, לקחתי אותו לחדרי והסחתי שם את דעתו. האורח הלך, ושולם בכלל לא ידע, שבאו לבקר אותו.

"היו זמנים, שבהם הגיעו קבוע שלושה קסקטים לביקור. קסקט אחד היה של בן־גוריון. הוא הגיע בדרך־כלל באמצע הצהריים, התיישב פה והתחיל להטיף. שולם היה ביקורתי כלפיו וגם תקף אותו בפומבי, אך הוא העריך מאוד את המנהיגות שלו. קסקט אחר היה של רובשוב (שז"ר), ששולם היה עימו בקשרים מאז הפנסיון, שבו הוא גר בברלין, לאחר שאביו זרק אותו מהבית. הקסקט השלישי היה של ברל כצנלסון. ברל הגיע תמיד מאוחר בלילה. הוא נכנס ואמר: 'מה אתם ישנים? טוב, אז קומו, תעשו משהו לשתות ונדבר קצת'. אי־אפשר היה לסרב לו. שולם העריך וחיבב אותו במיוחד. תמונה שלו היתה מונחת כל השנים על המדף שמעל למיטתו. ברל נשאר עד הבוקר. בדרך־כלל הוא הקשיב, אך לעתים הוא התחיל לדבר בפאתוס כזה, שקשה היה לעצור אותו.

"עגנון בא לבקר כל יום במשך שלושים שנה. הוא הפך לנודניק נורא. שולם העריך את יצירתו, אך היו זמנים, שבקושי יכול היה לשאת אותו. בובר בא לבקר אותי, כששולם לא היה בבית. הוא אמר, שאני הידידה הטובה ביותר שלו, אך אני לא האמנתי לו. כששולם היה נכנס, בובר היה מתכווץ. שולם ביקר בחריפות את התפיסות של בובר, אך באופן אישי הוא דווקא חיבב אותו. כשבובר היה חולה, וסימון לא היה בירושלים, שולם דאג לו, השיג לו תרופות וטיפל בו. פעם הוא אמר לי עליו: 'אני חושב, שהוא לא שמע

אבל אהב מאוד להרצות בארנוס. הוא אמר, שרק שם הוא יכול לדבר שעתיים בלי הפרעה. היתה שם אווירה מיוחדת. את הדברים החשובים ביותר שלו הוא אמר שם.

"שולם היה ער לנשים. באוטוביוגרפיה שלו הוא דילג על כמה פרשות אהבה שהיו לו. גם לאחר נישואינו הוא התאהב מדי פעם, אך רק לשעה. אני, כמו שאומרים היום, פירגנתי לו. אתה רואה את הפסל הזה שמאחוריך. אשה עירומה. פעם בא לכאן רב אחד ושאל אותו כיצד הוא מחזיק דבר טמא כזה בין ספריו הקדושים. שולם ענה לו: 'זה הדבר הקדוש'. לילדים לא היה לו יחס. עד שילדים לא יכלו לשוחח ברצינות, הם לא עיניינו אותו. עם הבן של עגנון, שהיה בן 12, הוא שוחח כמו עם אדם מבוגר.

"שולם אמר על עצמו, שהוא רק היסטוריון של הקבלה, אך בשום אופן לא מקובל. אבל אני לא מאמינה שמי שעסק כל־כך הרבה שנים במיסטיקה לא נמשך אליה. כשהיינו במינכן, הוא עשה תרגילים בהתאם להוראות של אבולעפיה. החזיק את הראש בין הרגליים, נשם לפי סדר מסוים, חזר על צירופי מלים ואותיות ועוד. הוא אמר אחר־כך, שבאמת חל שינוי בתודעה. במלחמת העולם השנייה הגיעו לכאן כמה מקובלים וביקשו ממנו ללמד אותם להפעיל כוחות, שיחסלו את היטלר. שלום אמר להם, שאסור לעורר כוחות כאלה. הם בכל זאת ניסו, ולאחר שרודולף הס נפל באנגליה הוא אמר, שהם כמעט הצליחו.

"פוליטיקה עניינה אותו, אך לא היתה עיקר עולמו. כשהליכוד עלה לשלטון הוא אמר: 'עכשיו תראי איך הם יהרסו ויתנקמו בכל מה שנעשה לפניהם'. בגין התחנף אליו נורא, ושולם לא אמר עליו מטוב ועד רע. בשנותיו האחרונות היה כמעט מיואש. אני חושבת, שמת מיואש. הוא אמר שעכשיו נשארה לנו רק תקווה".